

elemző alábbi gondolata: „Ezt az örkényi utat csak az tudná utána csinálni, s magas szinte allegóriában foglalni (lásd a *Vérrokonokat!*), aki »örkényül« végigélte a huszadik század csaknem minden eszmei irányultságát és/vagy traumáját.”

Örkényül ugyan megélhette, sőt sok mindenki meg is élte azt a kort, de úgy visszaadni, ahogyan Örkény csinálta, csak ő maga volt képes rá. Bűn lenne, ha valaki ugyanúgy akarna ábrázolni, mint ő. A kiváló alkotó írói nagysága épp abban rejlik, hogy utánozhatatlan, miképpen ő sem utánoz senkit. Például Pisti, bármennyire hasonlít is Ádámmra, nem Ádám, mint ahogy Örkény sem kívánt *Madách* lenni. Az *ember tragédiája* minden abszurditása ellenére sem abszurd dráma. Nagyon helyesen jegyzi meg Laczkóné, hogy „Korunkban az abszurditás kategóriáját nem a filozófia találta ki, hanem a mindennapi világ”.

Az irodalomtanár, különösen ha főiskolai oktató, helyesen cselekszik, ha a nemzeti irodalom egy-egy kiemelkedő alakját, esetünkben Örkényt, behelyezi a világirodalomba. Persze, nem művi módon, hanem úgy, ahogy valóban számontartják őt. Pedagógiai szempontból fontos megvilágítani, hogy kik az elődei, a kortársai, kik

hatottak rá és kik azok, akikkel az alkotás minőséges szempontjából egy sorba tartozik. Akik talán sokkal többen vannak, mint ahányat közülük szerzőnk felsorol, ám ez egyáltalán nem csorbítja munkája teljességét. Kicsi zsebkönyvek Laczkóné munkái, úgy emlegetjük őket, mint tanulmányköteket, de a bennük levő írásokat bátran nevezhetnénk esszéeknek is. Hiszen állításai nem megcáfolhatatlan bizonyítékok, ám hitelesek, s ami irodalompedagógiai szempontból különösen fontos, továbbgondolhatók. Fentebb taglalt könyvecskéje címe drámaelemzésekre utal, ám az olvasó hamar rájön, hogy az elemző nem bonckés alá veszi Örkény drámáit, mégcsak nem is értelmezni kívánja őket, mint ahogy a legtöbb tanár tenné, hanem megközelíteni próbálja Örkény írói világát, s teszi ezt olyan tisztelettel, amilyennel csak az az ember képes, aki lélekben fel tudott emelkedni hozzá.

Laczkóné Erdélyi Margit: *Örkény-drámák elemzése*. NAP Kiadó, Dunaszerdahely, 1996.

Csicsay Atajos

„Szó, szó, szó” a világirodalomból

Kisesszé Musilról, Proustról és Goldingről

Az első szerelmi szenvedély oka az az érzés, hogy a világ értetlen és érthetetlen – állítja Musil a Törless iskolaéveiben.

A felnövekvő ember kétségbeesetten éli meg világban való vesztéglésünk élményét. A kamaszlét kirekesztettség, jogtalanság, elodázott beteljesülés. A felnőttvilág mint célirány csak az egyik támadási felület, a másik „az időtlenül hallgató világ”, a hatalmasan és némán meredő égbolt, a dolgok hozzáférhetetlensége.

Vizualitás és értelmezéskényszer

A „lárvakorszakát” élő fiatalemberre „lassan ráereszkednek az érzékiség fekete

fátylái”, s a kérdezőmód erotizálódik. Törless – neveltetésénél és intézeti helyzeténél fogva – mindezt tisztátalanságként, bűnként, pusztító erőként éli meg. Átadja magát a lehúzó szédületnek, a nappali világ mögötti, „füledt és tomboló és szenvedélyes, és meztelen és megsemmisítő világnak”. Számára tehát a „néma jelbeszéd-teli” világ megértéséhez a lealacsonyodáson, az önfeladáson át vezet az út.

A szadista és mazochista „szabadgyakorlatok” felszított tüzeinél az értelmén túlra vetül fény, de nem a gondolkodás ré-

vén, hanem a képzelet tombolása által. Törless gondolkodása látványokban olvadva hömpölyög előre. A regényben a vizuális látásmód alakítja ki a kamaszlét lényegét. hordozó metaforaanyagot. A fal, a küszöb, a kapu, a lépcső, a keretezett látvány képezik a tudati tükörképsorként elraktározott élet állandó motívumait. Sötétlő fal rekeszti el a hőst nemcsak a felnőttek hermetikusan zárt kirakatvilágától, hanem a saját legbensőbb énjéhez vezető úttól is.

Ha a Musilra jellemző gondolati agresszivitás ellenére „a gondolatok hallgatag tükréből” sehogysem szabadítható ki egy sóvárgott, titokzatos, idegen világ, akkor talán a szem majd képesít erre. Az intellektuális kétely állapotából születő musili írás azonban a „lélekbe hullott képet”, a „vízió vízióját” aprólékosan értelmezi; a vizualitást a nyitott gondolat, a szakaszosan szemrevételező esszé megismerési formájaként kezeli. A láttatás gyakran lelassított rajzfilmkockákkal, keretbe belépő és belőle kilépő hősökkel manipulál.

A látott világ és a látomás Törless sötétben izzó érzékiségének visszaverődési felületét képezi, s lehetővé teszi a felajzott szellemi-lelki fogékonyság megejtő lirizálódását.

A tudat párolgási övezete

Marcel Proust apró, halandó dolgokat, mindennapi esetlegességeket ír le és rendez újra. Az újraleírás és az újrendezés által a számára legfontosabbat teremti meg: saját önarcképét. *Richard Rorty* szerint Proust szemében ennél az önleírásnál nincs nagyobb hatalom. Általa ugyanis létrehozta folyamatosan finomodó szótárát, saját nyelvét. Ironikus egyéniségek esetében ez a szótár ízlést jelent. Miközben az író narcisztikusan csupán az foglalkoztatja, milyennek látszik önmaga számára, az önújraleírások során kialakul egy megkerülhetetlen fogalomkészlet és értékrend. A sajátos prousti ízlés nélkül nem hozható ítélet Proust műveiről. Az önteremtés esetlegességeken múló folyamat ily módon diktáló hatalommá válik az idegen nézőpontok kialakításában is.

A vállalt semmiségek, véletlenszerűségek hálózatából szőtt regény a fogalmazás, a szótárkészítés által szabadul ki mások ítéleteinek uralma alól.

A fogalmazás gondolatokon átszűrt valóságot közvetít. Tárgyi világ és könyvvilág párhuzamáról, ellentétéről töprengve Proust a könyv valóságára szavaz. A könyv olvasás által szerzett tapasztalatok előnyeit taglalva az „igazi dolgokat” elmarasztalja. Csupán a szoba homályába, a gondolatba, a könyvbe süppedő ember képes összeállítani a benyomások teljességét, míg az érzékek csak darabokban, részlegesen továbbítják a valóságot. Az olvasással töltött délutánok ugyanis sokszor „egy egész életnél is több drámai eseménnyel voltak telve”.

A szöveg emez írásra, olvasásra reflektáló részlete szerint az anyagi világ Proust számára a megérinthetetlen: „Ha láttam egy külső tárgyat, az a bizonyos tudat, hogy látom, közötttem és közte maradt, vékonyka szellemi szegélyt vonva köré, amely sosem engedte, hogy az anyagát közvetlenül érinthessem; ez az anyag egy elillant, mielőtt érintkezésbe léphettem vele, mint ahogy egy izzó test sem érintheti egy átázott tárgy nedvességét, mivel mindig megelőzi egy párolgási övezet.”

A „vékonyka szellemi szegély” maga az írói tudatműködés, amely lerázza az „igazi dolgok holt súlyát”. A leírás a lélek számára áthatolható, anyagtalan közegben mozog. Ez a sajátos megkönnyebbülés nem a súlytalanság állapotát jelenti az író/olvasó ember közérzetében, hanem épp ellenkezőleg, felfokozott létélményt. A könyv révén „minden érzés megtízszereződik”.

A dologi világ könyvvilággal szembeni veresége Proust opusában nyilvánvaló. A „szellemi szegély” utolsó lehetünkig kísér bennünket; a külvilágban csak benső önmagunk tükrét keressük: „A dolgokban... lelkünk rájuk hullt visszfényét szeretnők újra megtalálni...”

A fikcióhoz mint igazabb valósághoz Proust ódai szárnyalású mondatot intéz. Valóság és fikció egymást hevítik fel, különönmű birodalmaik talaját az áttűnések öntözik.

A táj támadása

Gyönyörű, színektől és fényektől izzó tájon játszódnak *William Golding A Legyek Ura* című regényének eseményei. Az események ábrázolása azonban a szokványos módon nem is különíthető el a tájleírásoktól, mert ebben a prózában az egzotikus környezetet a szereplőknél nem

kevésbé élő. Golding ezt a lenyűgöző egységet, ember és táj egyneműsítését két irányból sugallja: egyrészt megszemélyesíti, antropomorfizálja a természeti jelenségeket, másrészt az állathoz és az élettelenhez közelíti, degradálja az emberit.

A felfokozás és a lefokozás eredménye az állandóan lobogó hangulat, az egyenletesen mozgalmasság. Golding látásmódja izgalmas, modern, radikálisan sallang-

mentes, lélektanilag hiteles. Stílusa nem tűri a pihentető tisztasokat, „unalmas” leírásokat, a szemlélődő kívülállást. Ez egyben azt is jelenti, hogy az elbeszélői nézőpont mindig belső; kiindulópontja a szereplőkben van.

A vad mozdulatokkal festett, expresszionista módon elnagyolt képek teli vannak cselekvéssel. Az író a gyermeki szem szelektív látásmódja szerint válogat, a színek és a mozgás pazarló bőségével ábrázol. Sötétzöldek, ibolyaszínek, aranybarnák, rózsaszínek, vakító fényhullámok, a víz bonyolult visszfénye, pipacsvörös, mézsfehér, szederszín: az árnyalatok szí-

porkázó sokasága zúdul e vidéken a gyerekhősökre. A színek káprázata számukra a létezés káprázata.

A lakatlan szigetre pottyant gyereksereg a paradicsomi táj szinte rátamad. Az öntudatlan táj és az öntudatlan gyereklét egymásra hatásának kikísérletezése a goldingi laboratóriumban azzal a tanulsággal jár, hogy a természet tolakodó

szépsége a fokozhatatlanul intenzív, de spontán gyerekkori világbefogadást még tökéletesebbé teszi. Én és világ közti átjárhatóság ez, ami talán épp az öntudatlanság közös nevezőjén nyugszik. E ritka pillanatok leginkább a magányos gyermekkori búvóhelyeken lepik meg az embert. *A Legyek Urában* Simon az, aki a kúszónövények sátrában guggolva, lélegzetvisszafojtva oldódik fel a világ neszezésében. Azáltal, hogy figyel, ma-

gába fogadja mindazt, ami körülveszi, annak részévé is válik. A kinagyított pillanat azonban már a lassan beszívárgó tudatosság munkája. De a paradoxon még itt is kísért: Golding kisfiúja úgy éri tetten az időt, a múltat, a szakadatlan változás csodáját, hogy ő maga mozdulatlan, szándék nélküli, míg a környezet természet szinte tudatosan működik.

Félelmetes ez a szerepcseré, sőt, szívszorító. Mert egy bonyolult tökéletességgel, de befolyásunktól függetlenül tevékenykedő, ismeretlen, örök erő fensége ragyog mögötte.

Csányi Erzsébet

*A vad mozdulatokkal festett, expresszionista módon elnagyolt képek teli vannak cselekvéssel. Az író a gyermeki szem szelektív látásmódja szerint válogat, a színek és a mozgás pazarló bőségével ábrázol. Sötétzöldek, ibolyaszínek, aranybarnák, rózsaszínek, vakító fényhullámok, a víz bonyolult visszfénye, pipacsvörös, mézsfehér, szederszín: az árnyalatok szí-
porkázó sokasága zúdul e vidéken a gyerekhősökre. A színek káprázata számukra a létezés káprázata.*